

הדיאלוג בין הטקסט לאיור בספרות לילדים

נורית יובל

סיפור יכול למסור את עצמו בשפת המילים וגם בשפת האיורים. לכל אחת מלשונות אלה יש אוצר מונחים, דקדוק ותחביר משלה, וכל אחת מהן מאירה את העלילה בצורה שונה ומייחדת אותה בסמליה.

כל המוזות אחיות וכל האמנויות מספרות סיפור, אך בספר יכולים אנו להשתמש רק באמנויות הנדפסות, כלומר, במילים ובאיורים. ספר לילדים הוא יחידת מרקחת אחת שנרקחה מחמישה מרכיבים: הסופר, הצייר, הקורא, הטקסט והאיורים. לסופר, לצייר ולקורא יש מערכות השראה, עולמות מושגים ודמיון משלהם. הסופר שבורא את הסיפור מלביש אותו באותות הסימבוליים של האות והמילה, הצייר רואה דמות וצורה ומגלם אותן בקווים ובצורות, והקורא מביא את עולמו התבוני והרגשי אל הסיפור. כדי שהספר יעורר את החוויה המבוקשת, חייבים כל המרכיבים לפעול בהרמוניה ולנהל ביניהם רב-שיח ידידותי, לחץ זה את זה ולהשלים זה את זה. אסור לאמצעי הבעה אחד לחתור תחת שותפיו או לקעקע את ביטונו ה"מילוניים".

במאמר זה אתעכב על המילון של האיורים.

השפעת הציור על הצופה

תחום זה נחקר בהרחבה בידי הנס ושולמית קרייטלר בספרם *הפסיכולוגיה של האמנויות*. קווים, צורות (הצורות נוצרות לעינינו הודות להבדלי הגוונים בין הצבעים השונים), צבעים וקומפוזיציות פועלים על הצופה ויוצרים אווירה מכוחם של גורמים רבים: הצבעים משפיעים בהקרינם אורכי גל שונים אשר מגרים את עצבי העין והמוח באופנים שונים; השפעה נוספת יש לקשרים אסוציאטיביים בין צבע

למושג (למשל: צהוב – בגידה, ירוק – תקווה), שנוצרו בנסיבות ובאירועים שונים; גם תנאי אקלים משפיעים: צבע לבן נחוה אחרת בארצות מושלגות מאשר בארצות שטופות שמש; כך גם אסוציאציות אישיות ועוד גורמים רבים נוספים.

אם האיור נוקט אמצעים אמנותיים שמשפיעים על הצופה באותו האופן שבו עושות זאת המילים שנבחרו בידי הכותב – מתקיימת ההרמוניה הדרושה להעברת הסיפור השלם.

אופנה

יש אופנתיות בסגנונות האיורים ולא ניתן להתעלם ממנה. היא נגרמה גם מתוך אילוצי הדפוס בתקופות שונות וגם בגין סגנון החיים המשתנה. אם נבחן ספרים לילדים לפי תאריכי ההוצאה, נראה את קווי התקופות; לא ניתן לבודד את האיורים בספר מהנוף הכללי שבתוכו אנחנו חיים יחד עם ילדינו – ברחוב, בפרסומות, בעיצוב המוצר, בביטויי סלנג, באופנה, בריהוט ובוודאי במה שמשודר ברדיו ובטלוויזיה. ממד זה עשוי להוסיף לסיפור או לחבל בו.

דוגמה: **הנשיקה שהלכה לאיבוד**. כשהספר הופק לראשונה, הדפסה צבעונית היתה יקרה מדי והמאייר נאלץ להוסיף את הגוונים בצבע שחור על שכבות נייר נפרדות, בתקווה שהגוון הסופי אחרי ההדפסה "יצליח לו". עתה (לאחר כמעט שלושים שנה) השתנו תהליכי הדפוס ויכולנו לחדש את הציורים ולצבעם בכל צבעי הקשת. (לצערנו, אין אפשרות להמחיש זאת כאן בגלל אילוצי ההדפסה...)

אילוצי הדפסה: שנת 1978, הפרדה ידנית ל-4 צבעים. 2004: ביצוע מחודש צבעוני

איירה נורית יובל

הנשיקה שהלכה לאיבוד. כתבה דבורה עומר

כלים וטכניקות

בעיקרון, הקו נותן את הסיפור, והצבע מוסיף את הרגישויות. בקו יש אינפורמציה תיאורית, ואילו הצבעים מוסיפים "מצבי רוח".
 דוגמה: **מרד החתולים הגדול**. הקו מתאר את הסצנה שבה החתולים מסתערים על השכונה. הצבעים (שלצערנו לא ניתן להציג אותם במאמר זה) מעבירים את אפלת הלילה ואת ההתלהמות של המרד.

והצבעים מוסיפים את האווירה

ציירה: נורית.

הקו נותן את הסיפור

מתוך "מרד החתולים הגדול" מאת תמר פרימור ושירלי פורמנסקי.

יש צבעים חמים וקרים, או קלים וכבדים, בהירים וכהים, והם משפיעים על הקולט בגלל סוג הגירוי שהם מעוררים בעצב הראייה.
 גם לקו אשר מְסַפֵּר את הסיפור יש אמצעי ביטוי. אם נדְרֶשֶׁת לציור פעולה מעוררת, היא תיִנְקֵט בקווים מתפרצים ונמרצים, חדים ולא

מקבילים. לעומת זאת, קווים מעטים, רכים ומעוגלים נחווים כשקטים ומרגיעים.

קווים רבים, מתפרצים וחדים נחווים כרעש ומהומה
קווים מעטים ומעוגלים יוצרים אווירה פסטוראלית

כפר

עיר

טכניקת האיור היא חלק אינטגרלי של האמירה הסיפורית. ציור בצבעי מים יוצר שקיפות ורוך; צבעי אקריל בונים חוזק; רישום בציפורן נותן ביטוי עדין יותר מאשר רישום בצבעי פנדה עבים ושומניים, קולאז'ים מדברים אל הצופה אחרת מצבעי גיר, והמחשב הוא כלי שמחפש בימינו את האמירות שלו, התלויות בדרך כלל בהמצאותיהם של מתכנתים וביכולתם לבנות טכנולוגיות שמתאימות ליכולותיהם של הציירים.

כמו שהסופר בוחר את המילים, הלשון, העגה והתחביר של הסיפור כדי לתת רוח לסיפורו, כך בוחר המאייר את כלי העבודה והסגנון. אפשר לצייר את הגיבור בכלים ובסגנונות שנזכרו (או לא נזכרו) לעיל, ואלה יקבעו את אופיו. אם הוא לא יתאים לדמות שנהגתה, הוא יחליש את הסיפור. צריך להקשיב היטב לסיפור כדי לבחור לו את טכניקת האיור המתאימה.

דוגמה: באיורים שאיירתי את ימי בראשית, המתארים מכלול בריאה של תבל רבה, השתמשתי בצבעי פנדה שהם בעלי נוכחות חזקה

מאוד, אך בשיר המתאר חלום בחרתי בצבעי מים, שהם שקופים ועדינים כחלום.

משקפים של חלום/ דבורה קווינר

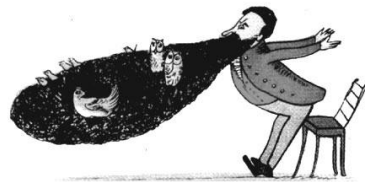

סגנונות הציור יכולים לתת כל מה שנותנים האמצעים האמנותיים של טקסט, למשל:

המשלה. המשל הוא סיפור בעל יסודות אנימיסטיים מאגיים. צמחים, חיים ודוממים מחקים את אורחות חייהם של אנשים ובאים ללמד משהו (ניסיון חיים, מוסר השכל, יחסי אנוש). כאלה הם אמא קומקומה והספלון בסרט **היפה והחיה** של וולט דיסני, או צבא המטאטאים **בשוליית הקוסם**, שאינם יכולים להפסיק להביא מים בלא פקודה – והתמונה שלהם משדרת איום נורא.

הגזמה. כל הקריקטורות בנויות על הגזמה, לצורך אפיון או זיהוי. אנו בוחרים במילים מפתיעות כדי להגזים: במקום "הוא היה שמן מאוד" נעדיף לומר: "היתה לו בטן גדולה כמו חבית". כך גם הצייר יגדיל את הבטן מעבר לכל פרופורציה כדי להדגיש זללנות, או יאריך את האף של גברת רחרחנית לגודל לא מציאותי. ההגזמה בפרופורציות מתקבלת על ידי הרישום – הקו – שבדרך כלל מספר את הסיפור, והאווירה מתקבלת על ידי הצבעים וההדגשים שהם נותנים.

שניהם יחד מתעצמים על ידי הרקע – האכלן יתבלט יותר על רקע של צלחות וקלחות או כל דבר הולם שיביא הצייר מהאסוציאציות שלו. דוגמה: בעל הזקן הארוך משירו המפורסם של אדוארד ליר ארוך ועבות יותר מבעליו, אין כזה במציאות וזו הגזמה מאוירת.

הגזמה: היה היה איש עם זקן ארוך
אדוארד ליר

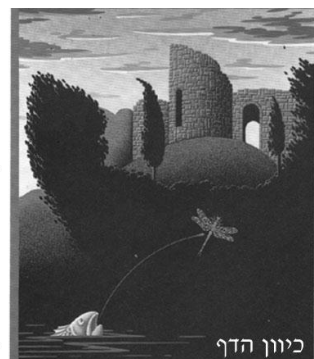
פיתוח רעיון באופן בלתי צפוי. כלומר, הפתעות. לתפנית המילולית בעלילה או למעבר המילולי הבלתי צפוי יש מקבילה גרפית. אפשרות אחת היא ביחס לטקסט: המאייר מביא את הסיפור של הסופר, אבל מגניב אליו איזו חיפושית שבדיוק מתיישבת לגיבור על הראש. היא אינה באה מהסיפור של הסופר אלא מהסיפור של הצייר, ואינה משנה אותו אלא מוסיפה עליו. אפשרות אחרת היא בעיצוב הדמות/המקרה, שמתוארים פתאום במיקוד, בהבעה ובצבע אחרים, או בכלל בבחירת משהו אחר מהמצופה בנושא ציורו, או בעימוד שונה.

דוגמה: בספר **מצנפת המכשפת** האיורים צוירו **בהשראת** הטקסט, אך כמעט אינם מתארים את הנאמר בו. עם זאת הצייר מפתיע אותנו בשעשוע פרטי: כאשר מסובבים את העמוד עם תמונת המצודה, מתקבל פרופיל של אדם.

האיורים אינם בהכרח מתארים את הטקסט
אך מפתיעים בצורה אחרת

מציגת המכשפת
ארוך דרמו / טוני מאויסון

המחשת סיפור למציאות. בכל האגדות של "אי-שם" ו"אי-פעם", הדברים מרוחקים ואינם מוגדרים. בא הצייר ומראה פרטים מדויקים: ככה נראה חדר השינה של שלושת הדובים, וככה בדיוק הם התלבשו. וולט דיסני קבע עיצוב מדויק לגיבורי האגדות ורוב הספרים המיובאים נוקטים את הסגנון הזה. אפשר לומר שלרוב אין הם משאירים הרבה מקום לדמיון.

או להפך, **העלאת מציאות לספרה דמיונית.** **בפוח לב הזהב** יש סיפורים עצובים מאוד על אמא גוססת וילד קפוא ויחף וכו'. הלב נשבר – אבל האיור, שהוא רישום עדין ואוורירי בציפורן, ללא סימני זיהוי מדויקים, מרחיק את החלחלה מן המציאות אל האגדה ומרכז לנו אותה. הוא כאילו אומר: אל דאגה, זה שם, זה לא פה.

יאנוש, **ביוסי וכינוו הקסמים** מעדיף תמונת-על ללא פרטים מדויקים. כך מתאים האיור את עצמו לכל אופנה, תקופה וקוראים.

פרח לב הזהב
איור: תרצה

איורים שמרחיקים
מן הארוע
מאפשרים להתאים
לכל זמן
ומקום
או
מרככים
אווירה

יוסי וכינור הקסמים / יאנוש

משקל וחריזה, שכל כך חשובים בספרות, מבוטאים גם בציור. בספרות מדובר ב"מידות השיר על יסוד הקצבים, ההטעמות וההברות" * ובציור מדובר בארגון הכתמים על הדף, או בחלוקתם בין הטקסט והאיור. יש דפים קצובים מאוד של טקסט/איור, ויש דפים שהחלוקה ביניהם פרועה לגמרי. גם זה קובע אווירה ואמירה.

ערכו של החרוז הוא קישוטי והוא תרגיל של טכניקה מעולה. לילד הוא גם חשוב מאוד בשלבי רכישת השפה. גם האיורים יכולים להיות "חרוזים" זה בזה, בצבעם או בסגנונם, ולהיות שתולים בהקבלה בתוך הדף. אלה עוזרים לבניית תבניות של אסתטיקה אצל הצופה.

הדף כולו. יש לזכור שהסיפור הוורבאלי בנוי מן המילים בלבד, בשעה שהדף כולו הוא הסיפור של הצייר, של הסופר ושל המעצב, והוא כולל את האיור, את הטקסט ואת השוליים והרווחים הלבנים.

* עזריאל אוכמני, **תכנים וצורות**, ספרית פועלים, תל אביב 1957.

הדף כולו הוא הספור של הצייר. גברת עכבישה מאת נ. יובל

דוגמה: הנה מה שעושה מוריס סנדק **בארץ יצורי הפרא** – הוא מעצים את תמונת האימה ביער על ידי ההגדלה ההדרגתית של הציור על הדף. ככל שהילד נבלע בדמיונותיו, הציור הולך וגדל עד שהוא ממש גולש החוצה. כשהילד מתעייף, חוזר האיור ומתגמד בהדרגה עד הסיום הטוב, שבו נעדר האיור לחלוטין ורק שורת מילים קטנה נותרת לסגור את העניין.

מוריס סנדק: ארץ יצורי הפרא

הדף כולו הוא הסיפור של הצייר. העצמת תחושת האימה על ידי הגדלה הדרגתית של הציור עד שהוא נחוה כגולש מן הדף, והקטנה הדרגתית לקראת הסוף הטוב

לשון נופל על לשון – מילים דומות בצלצולן ושונות בהוראתן –
למשל **בדגלים שמחות** יש עמוד מלא עיגולים משורטטים, אבל אחד

הוא כובע, אחד הוא גלגל של מכונית ואחד מכסה של סיר – ביטוי ציורי אחד שיש לו פירושים שונים לפי ה"ניקוד" המיוחד לו.

תחביר. עוד מילה לעניין התחביר, שהוא תורה העוסקת במבנה המשפט ובהצטרפות המילים זו לזו. המונחים של שפת האיור פועלים באותה הצורה.

לדוגמה: יש לנו קו שמספר את הסיפור, אבל יש כללי תחביר למידותיו ולמיקומו: אפשר להוסיף עוד ועוד קווים לענפי עץ, אבל אין להאריך רגל של נמלה או להוסיף על מספר רגליה – אלא אם כן יש לנו כוונת הגזמה שדורש הסיפור.

יש לנו צבעים שיוצרים את האווירה. השפעתם ההדדית משנה את האופן שבו נחוים ממדיהם וגוניהם. ריבוע אדום על רקע כתום נראה לנו חסר חיים. אותו ריבוע על רקע ירוק נראה לנו צרחני וגס ועל רקע כחול-ירוק הוא בוער באש. כך גם שילובם של בהיר וכהה יוצר דגשים חשובים. לצערי לא נוכל להמחיש זאת בהדפסה שלנו, אך אתם מוזמנים לגזור לכם ריבוע אדום, כחול או צהוב, להניח אותו על רקעים שונים ולראות במו עיניכם. לפניכם אך ריבוע שחור על רקע לבן, הנראה קטן יותר מאותו הריבוע בדיוק כשהוא לבן על רקע שחור.

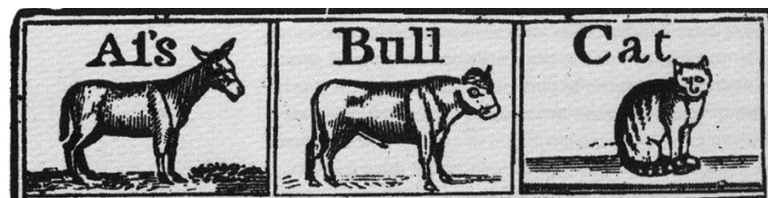

צרופי הצבעים משנים את האופן שבו נחווים מימדיהם

הכותב והמצייר אינם עושים את כל השיקולים הרציונאליים האלה. הם משוחחים בלשוונותיהם בבוא ההשראה. השראה היא יכולת בלתי מוסברת ליצור, שמשתלטת על רוחנו ותובעת לבטא את עצמה. המו"ל שמכין לנו את המוצר הזה, הספר, הוא אשר נדרש לבחור בקפדנות את מרכיבי המרקחת, את היוצרים והלשוונות היכולים לחבור זה לזה ולנהל דיאלוג. רק הקורא הוא נעלם שאינו בשליטתנו. אם עולמו התבוני והרגשי יתאים – הספר יעשיר אותו ויסב לו הנאה. ואם לאו – נקווה שיבחר לו ספר אחר.

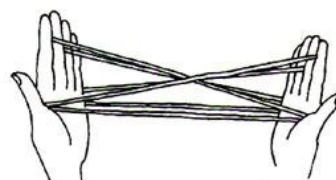
ראוי להזכיר **תפקידים נוספים של האיור**: הדרכה ולימוד, הדגמה והודעה.

לימוד: בספרי הלימוד הישנים מילא הציור את מקום הצילום ונדרש לדיוק ריאליסטי.

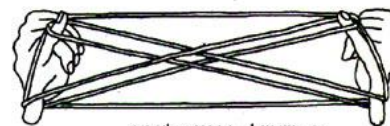

א-ב' של חיות. מתוך ספר לימוד ישן

הדגמה: אלה הם שני שלבים בהדגמת המשחק "סבתא סורגת".

א. היה היה תינוק שיטן בעריסה

ב. כשגדל, התגייס לצבא
ויטן במיטה צבאית

הודעה: אלה הם הסמלים המשמשים לתקשורת בנמלי התעופה או במקומות שאיננו מבינים את שפתם. עם הגלובליזציה אנו חוזרים לפיקטוגרפיה, כתב הציורים העתיק הנהיר לכול.

האם נותרו בכס ספקות? הציורים הם לשון והם יכולים לדבר. ניתן לספר בהם ולנהל כל שיח של תקשורת ומידע איתנו ועם סיפורינו.